

Iryna Skakalska

ARTISTIC ELITE IN THE PROCESS OF NATIONAL REVIVAL VOLYNIA OF THE INTERMILITARY PERIOD OF THE XX CENTURY

The article examines the cultural and artistic aspects of Volyn elite of the intermilitary period of the XX century. The influence of the top layer in the culture of the land. Solved cooperation of Polish and Ukrainian elite that most manifested in the arts.

Key words: elite, art, Volyn, culture, national revival.

УДК 3477.84:352

Надія Островська

РАДЯНІЗАЦІЯ СФЕРИ КУЛЬТУРИ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано мету формування нової культури соціалістичної за змістом, пролетарською по духу, розкрито основні принципи культурного будівництва в новоутворених областях Західної України.

Ключові слова: соціалістична культура, культурна революція, культурне життя, СРСР, комуністична партія.

Актуальність проблеми ґрунтується в тому, що автор на прикладі так званих культурних перетворень, які були апробовані у СРСР та центральних областях УРСР, компартійною верхівкою насаджувалися в новоутвореній Тернопільській області.

Наукова новизна полягає в тому, що на основі об'єктивного та комплексного підходу, а також детального аналізу архівного матеріалу визначено та охарактеризовано основну мету та етапи культурних перетворень на Тернопільщині.

Мета публікації полягає у відображенні та комплексному аналізі тих культурно – освітніх процесах, що мали місце в період радянзації західної України.

Основну джерельну базу статті становлять архівні матеріали Тернопільського державного обласного архіву які друкуються вперше.

Перетворення, що їх здійснювала радянська влада у всіх сферах культурного життя західноукраїнського населення, мали чітку стратегічну мету: відкрити найширші можливості для формування та розвитку нової культури – соціалістичної за змістом і національної за формою. Апробовані в Радянському Союзі принципи культурного будівництва трансформувалися на новий соціально-культурний ґрунт, у нові політико-економічні умови. Радянські дослідники історії партії вважали, що «невід'ємною складовою частиною соціальних перетворень у західних областях, поряд з перетвореннями у галузі політичного, економічного і суспільного життя, було здійснення культурної революції. Завдання культурної революції вимагали величезного піднесення культурного рівня трудящих, перевиховання їх свідомості на основі пролетарської ідеології та перетворення їх у свідомих творців соціалістичної культури. Культурне будівництво в західних областях у вищій мірі полегшувалося тим, що в СРСР на той час вже була здійснена культурна революція і створена висока соціалістична культура, яка є втіленням великих ідей марксизму-ленінізму. Трудящі західних областей, зокрема працівники культурного фронту, могли почерпнути у народів СРСР досвід культурного будівництва».

Партійно-державні органи зміст, форми і напрями своєї політики у сфері культури формували на основі того, що за умов панської Польщі трудящі західноукраїнських земель не мали можливостей для культурного розвитку. Більше того, вважалося, що незначна кількість діючих у ті часи польських «домів людських», «українських світлиць», читалень «Просвіти» будувалися на націоналістичних принципах, перебували під впливом українських буржуазних націоналістів і духовенства та «отруювали свідомість трудящих націоналістичним і релігійним дурманом, намагаючись відвернути їх увагу від питань класової боротьби». Звідси, радянські історики висвітлюють розвиток соціалістичної культури в західних областях України як процес напруженої боротьби зі звичками і традиціями людей, успадкованими від капіталізму, та з найнебезпечнішим породженням капіталістичного суспільства – буржуазним націоналізмом.

Саме з цієї причини вже з перших днів після приєднання всі існуючі на західноукраїнських землях польські «доми людські», читальні «Просвіти», культурні установи інших національностей, що мали своїм завданням виховання мас у націоналістичному дусі, були закриті, а на їх місце в усіх населених пунктах краю прийшли новостворювані «культурно-освітні установи, багато з яких у

найближчому часі перетворилися у справжні вогнища культури і пропаганди ідей комуністичної партії» [5, с. 226, 227, 233]. Тактика радянзації духовної сфери була аналогічною тактиці радянзації економічної або політичної сфер суспільного життя: ідеологію, спосіб мислення і культурні традиції змінювали швидко, майже за директивним вказівками, як змінювали приватну власність на державну, а багатопартійність – на однопартійність, навіть із застосуванням брутального примусу в шоківих дозах. Сталінські ідеологи враховували, що така тактика викликатиме певний супротив, але цей супротив не міг мати зовнішнього соціального вираження, а був лише внутрішнім опором і мав особистісний духовний зміст.

Отже, завданням було зламати цей внутрішній особистісний опір, забезпечити своєрідну «радянзацію особистості» через звернення до внутрішньо-духовної сфери людини, на яку офіційна пропаганда мала мінімальний, або й не мала ніякого дієвого впливу. У цьому плані партійно-державній владі протистояв могутній відкритий опонент, який здійснював потужний позитивний вплив на внутрішній духовний світ людини, чим стимулював і підтримував духовний опір догматичній комуністичній ідеології, – християнську церкву, непідконтрольну радянському режимові. Церква своєю природою не вписувалась у радянську систему як у соціально-політичному, так і в культурно-духовному аспектах. Саме в релігійній вірі, в церковних богослужіннях знаходили віруючі громадяни (а таких у Західній Україні була абсолютна більшість) порятунк від засилля чужих ідеологічних штампів і від насилля компартійного апарату.

Статистика вказувала на широку базу церковного впливу: 3,5 млн греко-католиків, 2 млн римо-католиків, 1,5 млн православних, 800 тис. іудеїв. З метою впливу на ці майже 8 млн українського населення партійно-державна влада розпочала масштабний наступ на всі релігійні конфесії. Ідеологічну основу такого наступу на церкву бачили в реакційній ролі релігії, церкви і священнослужителів у суспільному житті. Влада твердила, що ксьондзи, попи і равини як ворожі елементи активно здійснювали антинародну діяльність, а церква, костел і синагога спрямовували свої дії проти радянської влади.

Тому партійні організації західних областей України розгорнули широку антирелігійну пропаганду. За короткий час до Західної України було завезено великі партії атеїстичної літератури, повсюдно організовано читки лекцій на атеїстичну тематику. На кінець 1940 року, за звітом Наркомату освіти УРСР, в шести західноукраїнських областях діяли 335 атеїстичних гуртків, які охопили майже 6 тисяч чоловік. Атеїстична пропаганда стала обов'язковим елементом навчально-виховного процесу в усіх закладах освіти: вчителі та викладачі були зобов'язані включати до робочих конспектів і текстів лекцій положення, висновки, рекомендації та приклади антирелігійного змісту [4, с. 10].

Нова окупаційна влада однозначно відносила церкву і духовенство до ворожого антирадянського табору, до контрреволюційних сил. Одним із найважливіших засобів боротьби з такими силами вважалося посилення агітаційно-пропагандистської роботи, здійснення планових, правильно політично зорієнтованих культурно-масових заходів серед місцевого населення, що повинно було б дати подвійний ефект: схилити симпатії мешканців міст і сіл до радянської влади та мінімізувати, або навіть унеможливити, підтримку ними антирадянських акцій.

Показовим у цьому аспекті є рішення Тернопільського обкому КП(б)У від 23 грудня 1939 р. щодо політичного стану в Збаразькому повіті Тернопільської області. Ситуація полягала в тому, що у трьох селах Збаразького повіту (Кобилля, Іванчани, Курники) у ніч з 17 на 18 грудня відбулися «контрреволюційні» виступи селян. У постанові бюро обкому нічого не говориться про дії радянських каральних органів (це залишилося поза протоколом), але детально визначені контрпропагандистські заходи: розгортання масово-політичної роботи у повіті, відрядження до повіту 10 членів ВКП(б) з числа обласного партійного активу, проведення повітових партійних зборів з проблем посилення масово-політичного виховання населення повіту з використанням ресурсів культосвітніх установ тощо [1, с. 19, 20].

З цієї постанови випливає, що на агітаційно-пропагандистську, культурно-масову роботу в питаннях зміцнення радянської влади на місцях партійно-державні органи покладали не менші надії, ніж на діяльність тодішніх силових структур. Перший висновок, що випливає зі згаданого партійного документа: партійні органи та органи НКВС в радянзації краю діяли в одному напрямі як два фланги одного фронту, але перший пропагандистськими, а другий – силовими засобами. Другий висновок: партійно-державні органи не відокремлювали культурно-масову роботу від агітаційно-пропагандистської і навпаки. Але так само, як силова структура НКВС підпорядковувалась партійним органам, культурно-масова робота повністю служила агітаційно-пропагандистським цілям. Тобто культура підлягала ідеології як частина цілому, як вторинне первинному.

Таким чином, радянзація культурної сфери суспільного життя набувала форми «комунізації» свідомості громадян через ідеологізацію всіх форм і засобів тогочасного культурного процесу на західноукраїнських землях. Посилений акцент на питаннях агітаційно-масової і пропагандистської роботи серед населення краю прослідковується у більшості рішень і постанов, прийнятих партійно-

державними органами області в 1939–1940 рр. У вищезгаданому партійному рішенні бюро Тернопільського обкому КП(б)У вказало Чортківському повітовому комітету партії на незадовільний стан пропагандистської та агітаційно-масової роботи серед мешканців повіту: відсутнє навчання активу (пропагандистів, агітаторів, лекторів), незадовільна організація читки лекцій для працівників міста і села (всього 3 лекції в місяць на весь повіт), потрапляння до складу агітаторів і лекторів ворожих елементів (колишніх чиновників, членів ворожих партій), відсутність гуртків з вивчення сталінської Конституції та роз'яснення населенню рішень партії й уряду. Повітовому комітетові КП(б)У доручено до 1 січня 1940 р. розробити необхідні заходи з усунення вказаних недоліків [1, арк. 22].

Про організацію масово-політичної роботи в повітах доповідали обкому КП(б)У практично всі повітові (згодом районні) партійні комітети. 13 січня 1940 р. це зробили Тернопільський і Борщівський повіткоми КП(б)У і Тернопільський міськком КП(б)У. бюро обкому констатувало, що в цих повітах зроблено перші кроки в організації масово-політичної роботи серед трудящих: проведені відповідні збори, прочитано ряд лекцій, практикуються бесіди з окремими групами працівників, підбираються кадри агітаторів, списки яких подані на затвердження у повітком. У той же час не здійснюється належне керівництво роботою районних газет, не створено гуртків з вивчення сталінської Конституції та положення про вибори до Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР. На окремих крупних підприємствах, зокрема на Борщівській тютюновій фабриці, де працюють більше 300 робітників, не прочитано жодної лекції, не функціонують ні клуб, ні бібліотека. Повіткам і міськкому партії доручено підібрати повноцінні кадри агітаторів, сформувати агітколлективи, визначити і затвердити їх керівників, проводити навчання агітаторів шляхом організації відповідних семінарів і нарад з обміну досвідом роботи, створити гуртки з вивчення сталінської Конституції, сформувати при парткомах лекторські групи, на засіданнях бюро райкомів і міськкому партії заслуховувати звіти керівників агітколлективів і лекторських груп про пропагандистську і масово-політичну роботу на підприємствах, в установах, серед сільського населення. У цій же постанові Тернопільського обкому КП(б)У знаходимо особливий момент: секретарю Тернопільського повіткому партії доручено провести роз'яснювальну роботу серед селян повіту щодо допущення відповідальними керівниками повіту політичної помилки, яка полягала в організації по селах повіту комітетів незаможних селян. А це означало, що будь-яка масово-політична «самодіяльність», зокрема у створенні несанкціонованих партійними органами громадських об'єднань на місцях, заборонялася [3, арк. 14, 15].

Суперечливою виглядає постанова Тернопільського обкому КП(б)У від 13 серпня 1940 року «Про стан пропагандистської та агітаційної роботи в Заліщицькому районі», де зазначається, що політико-масова робота в районі покращилась (проводяться лекції, бесіди, співбесіди, наради з обміну досвідом, мітинги тощо), що мобілізує трудящих на виконання політико-господарських завдань, але має місце низка суттєвих недоліків (відсутня допомога низовим колективам зі сторони райкому, не проводяться необхідні консультації, не організована робота агітколлективів, а окремі з них припинили свою діяльність, відсутня увага до групової та індивідуальної агітації, культурно-масова робота обмежується лише вечорами художньої самодіяльності у вихідні дні), внаслідок чого в багатьох трудових колективах знижується трудова дисципліна, а в окремих колгоспах колгоспники не виходять на роботу [2, арк. 97].

Отже, такий підхід характерний для багатьох партійних рішень, у яких позитивний зміст констатуючої частини заперечується критичними зауваженнями і змістом постановляючої частини: спроби видати бажане за дійсне.

Список використаних джерел

1. Держархів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 1, 215 арк. 2. Там само, спр. 12, арк. 97. 3. Там само, спр. 6, арк. 14–15. 4. Ковалюк В. Р. Культурологічні та духовні аспекти «радянзації» Західної України (вересень 1939 р. – червень 1941 р.) / В. Р. Ковалюк // Український історичний журнал. – 1993. – № 3. – С. 9–15. 5. Соколовська Т. Г. Культурне будівництво у західних областях УРСР в перші роки радянської влади: вересень 1939 – червень 1941 рр. 40 років Великого Жовтня / Т. Г. Соколовська. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1957. – 299 с.

Надежда Островська

СОВЕТИЗАЦИЯ СФЕРЫ КУЛЬТУРЫ В ЗАПАДНЫХ РЕГИОНАХ УКРАИНЫ НАКАНУНЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье проанализированы цели формирования новой культуры социалистической по содержанию, пролетарской по духу, раскрыты основные принципы культурного строительства в новообразованных областях Западной Украины.

Ключевые слова: социалистическая культура, культурная революция, культурная жизнь, СССР, коммунистическая партия.

Nadiya Ostrovska**SOVIETIZATION AREAS OF CULTURE IN UKRAINE ON THE EVE
OF SECOND WORLD WAR**

In the article the aim of forming a new culture socialist in content, proletarian in spirit, disclosed basic principles of cultural development in the newly formed regions of western Ukraine.

Key words: socialist culture, the cultural revolution, the culture, the Soviet Union, the Communist Party.

УДК: 355.244.1:341.384(477)**Олександр Маєвський****НІМЕЦЬКА ТА АНТИБІЛЬШОВИЦЬКА ГРАФІЧНА ПРОПАГАНДА В
УМОВАХ ОКУПАЦІЙНОГО ПОВСЯКДЕННЯ
НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (1941–1944 РР.)**

У статті аналізується плакатна продукція, що розповсюджувалася на окупованій території України. Досліджені особливості плакатної графіки у контексті антибільшовицької пропаганди. Визначені основні вектори агітаційно-пропагандистської кампанії, в якій одним з основних важелів виступили друковані зображувальні матеріали. На основі об'ємного графічного матеріалу розглядаються образи, сюжети та персонажі графічної продукції, їх семантичне значення і вплив на свідомість окупованого населення в умовах повсякдення війни.

Ключові слова: Друга світова війна, Україна, нацистський ідеологічний апарат, політичний плакат, карикатура.

Наочна пропагандистська продукція, яка використовувалася німецькою адміністрацією, є повноцінним історичним джерелом, яке не гірше, а у окремих випадках навіть краще, ніж традиційні письмові джерела висвітлює формування інформаційного простору на окупованій території України.

Проблеми функціонування окремих аспектів пропагандистської діяльності знайшли відображення у праці Д. Титаренка [1], який детально вивчає діяльність батальйону пропаганди «U», більш ширші аспекти агітаційно-пропагандистської діяльності представлені у дисертації М. Михайлюк [2], загальна система функціонування ідеологічного апарату викладена у монографії О. Салати [3]. Але широкий пласт графічно-плакатної продукції до цих пір розглядається істориками в контексті інших засобів агітаційно-пропагандистських матеріалів, а не як самостійне, унікальне інформативне джерело. Дослідження плакатної продукції дає змогу побачити і репрезентувати цілісну, політичну та воєнну ситуацію, її сприйняття очима сучасників.

Мета статті – показати основні види та вектори застосування візуальної пропагандистської продукції, яка використовувалася німецькою ідеологічною машиною в контексті антибільшовицької пропаганди.

Німецька пропаганда, маючи досвід ведення ідеологічної боротьби із вторгненням на територію СРСР концентрувалася на обробці свідомості населення, яке потрапило в зону окупації. У зв'язку з тим, що план «блискавичної війни» провалився, виникла необхідність у формуванні візуальної графічної мови, завдяки якій можна було маніпулювати масовою свідомістю місцевих мешканців.

До початку німецько-радянської війни у Міністерстві народної освіти і пропаганди створили спеціальне управління – «східний відділ» – для проведення пропагандистських операцій на східних окупованих територіях. Його структурним підрозділом була «Вінета». Зважаючи на той факт, що центральний штаб, який відповідав за пропаганду в окупованій Україні, розміщувався у Берліні, всі підвідомчі структури: «східний відділ», відділ преси й пропаганди Міністерства східних окупованих територій і відділ пропаганди ОКВ звітували і в обов'язковому порядку узгоджували свої дії з Міністерством народної освіти й пропаганди Райху.

Особливу увагу нацисти приділяли психологічній війні в окупаційній адміністрації України за яку відповідали політичний відділ райхскомісаріату і відділ пропаганди «U». Політичний відділ передавав пропагандистські матеріали, що надходили з Берліну, відділам пропаганди генеральних комісаріатів, які, в свою чергу, надсилали їх у гебіти.

З початком окупації України у штабі ОКВ ухвалили рішення про створення при кожній групі армій спеціального підрозділу пропаганди до вже існуючих рот пропаганди (Propaganda-Kompanien), що діяли у зоні бойових дій при арміях і танкових групах. У німецьких документах